

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛТАВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ім. В.Г. КОРОЛЕНКА

Кафедра музики

Н.І. ЄВСТІГНЄВА

**УДОСКОНАЛЕННЯ ВОКАЛЬНОЇ ПІДГОТОВКИ
МАЙБУТНЬОГО УЧИТЕЛЯ МУЗИКИ**

Методичні рекомендації

з курсу «Постановка голосу»
до навчального плану зі спеціальності 7.010104, 7.020411 –
«Початкове навчання і музичне виховання»

Полтава – 2003

Удосконалення вокальної підготовки майбутнього учителя музики: Методичні рекомендації до курсу «Постановка голосу» до навчального плану зі спеціальності 7.010104, 7.020411 – «Початкове навчання і музичне виховання» / Укладач Євстігнєєва Н.І. – Полтава: ПДПУ імені В.Г. Короленка, 2003.– 20с.

Рецензенти: кандидат педагогічних наук, доцент кафедри музики
Полтавського державного педагогічного університету
імені В.Г. Короленка *О.О. Лобач*

викладач Полтавського музичного училища ім. М. Лисенка
Вольвач О.О.

Удосконалення вокальної підготовки майбутнього учителя музики найефективніше здійснювати під час практичних занять хором співом. Актуальність саме хорового співу як виду навчальної діяльності майбутніх учителів обумовлюється тим, що хоровий спів формує вокальну культуру самого вчителя, сприяє підвищенню фахової підготовки взагалі, також, хоровий спів є одним з самих активних видів музично-практичної діяльності учнів на уроках музики в початковій школі, що вимагає від учителя відповідного рівня занять та умінь.

Методичні рекомендації укладено для студентів психолого-педагогічного факультету з додатковою спеціальністю “Музика” стаціонарної та заочної форми навчання, навчального курсу “Постановка голосу”.

Затверджено вченою радою Полтавського державного
педагогічного університету імені В.Г.Короленка
Протокол № 2 від 17 вересня 2003 року.

ВСТУП

В умовах навчального процесу педагогічного вузу, удосконалення вокальної підготовки майбутнього учителя музики найефективніше здійснювати під час практичних занять хором співом. Актуальність саме хорового співу як виду навчальної діяльності майбутніх учителів обумовлюється тим, що хоровий спів формує вокальну культуру самого вчителя, сприяє підвищенню фахової підготовки взагалі, також, хоровий спів є одним з самих активних видів музично-практичної діяльності учнів на уроках музики в початковій школі, що вимагає від учителя відповідного рівня знань та умінь.

Розглянемо детальніше зміст знань та умінь, які необхідні вчителю для ефективно організації хорової діяльності учнів початкових класів.

1. ФУНКЦІЇ ХОРОВОГО СПІВУ

В умовах масового музичного полікультурного простору хоровий спів виконує декілька функцій.

По-перше, розучуючи і виконуючи твори хорового репертуару, учні знайомляться з різноплановими музичними творами, тим самим розширюють свої уявлення про зміст музики, її зв'язки з навколишнім життям, отримують уявлення про музичні жанри, їх інтонаційно-образні особливості, прийоми розвитку, формоутворення, співвідношення музики і слова у вокальних творах, освоюють традиції народного фольклору і музичну мову творів професійних композиторів.

Таким чином, хоровий спів розширює музичний кругозір учнів, формує позитивне відношення дітей до музичного мистецтва, дозволяє засвоювати закономірності музики в процесі її безпосереднього виконання, стимулює розвиток інтересу до музики і до музичних занять, дає можливість школярам брати участь в колективному музикуванні.

По-друге, хоровий спів на уроках вирішує задачі розвитку слуху і голосу учнів, формує певний об'єм співацьких умінь навичок, необхідних для виразного, емоційного і осмисленого виконання.

По-третє, будучи одним з самих доступних видів виконавської діяльності дітей, хоровий спів розвиває загально навчальні навички і уміння, необхідні для успішного навчання взагалі – пам'ять, мову, слух, емоційний відгук на різні явища життя, аналітичні уміння, уміння і навички колективної діяльності тощо.

По-четверте, зміст співацького репертуару націлений на розвиток у дитини позитивного відношення до навколишнього світу через збагнення ним емоційно-етичного значення кожного музичного твору, через формування особистісної оцінки музики, що виконується.

2. ОСОБЛИВОСТІ ВОКАЛЬНО-ХОРОВОЇ РОБОТИ НА УРОКАХ МУЗИКИ

Успішність вокально-хоровий роботи на уроках музики залежить багато в чому від різних причин.

Одна з них – початковий рівень загальної і музичної культури дітей, який впливає на первинному етапі навчання на розвиток таких психофізичних процесів, як сприйняття музики, пам'ять, навички мовного спілкування, емоційні реакції, уміння виконувати різні колективні дії на уроці.

Інша – стан слуху і голосового апарату дитини, а також сформованість первинних вокально-хорових навичок до відвідування школи. Кожний конкретний клас, як правило, не має «загального знаменника» в музичному взагалі, і співацькому зокрема, розвитку учнів. Це може констатувати на початку навчального року вчитель музики.

Часто доводиться спостерігати такі явища, як відсутність координації між слухом і голосом у першокласників, що призводить до відсутності чистоти інтонування вокальних мелодій; обмежений діапазон голосу (зміщений або вниз, або вгору від звуків так званої

примарної зони звучання); форсоване звучання або відкритий, «білий» звук; відсутність легкості і «польоту» звуку, сип, поверхневе, «ключичне» дихання; млява артикуляція. Ці явища багато в чому гальмують успішність розвитку вокально-хорових навичок. Тому вчителю потрібно вибирати репертуар з урахуванням особливостей музичного розвитку кожного конкретного класу.

Основу вокально-хорового репертуару в початковій школі складають наступні твори.

Насамперед – зразки дитячого українського і зарубіжного музичного фольклору: нескладні в мелодійному та ритмічному виконанні пісеньки-поспівки, забавлянки, скоромовки, заклички. Їх мелодії, які легко запам'ятовуються, невеликий діапазон, як правило, метроритмічні формули, що повторюються, ігрові форми розучування служать надійною основою для формування співацьких навичок і умінь. Розучування і виконання народних пісень в початковій школі дає можливість познайомити учнів як із справжніми народними наспівами, так і з обробками народних мелодій, зробленими професійними композиторами.

Особливості змісту й інтонаційно-образного ладу народних пісень дозволяють вчителю використати їх для розспівування на уроках музики, формувати на їх основі навички співу а *cappella*, розучувати їх «з голосу», як це звичайно відбувається в народному побуті, «розігрувати» пісні, зображаючи дії персонажів, супроводжувати спів танцювальними рухами, грою на найпростіших народних інструментах.

Традиції багатоголосся народного співу, його імпровізаційність і варіативність дають підставу вже в початковій школі почати роботу по розвитку навичок двохголосного співу на фольклорних зразках і виконання пісень з використанням таких елементів, як підголосок, контрастне і терцове двоголосся, канон.

Неодмінною частиною пісенного репертуару на уроках музики стають твори композиторів-класиків: М. Лисенка, М. Леотновича, К. Стеценка тощо. Зарубіжні композитори представлені в практикумі вокальними творами П.Чайковського, І.Баха, І. Гайдна, В.Моцарта, Л.Бетховена, Е.Гріга.

Однак треба врахувати той факт, що деякі з цих творів - адаптовані для дитячого співу теми з інструментальних або хорових творів, до яких в навчально-методичних цілях були складені українські тексти.

І нарешті, третьою складовою пісенного репертуару стають пісні сучасних композиторів. Саме інтонаційний-образний лад масової пісні сьогодення дозволяє розширювати емоційну палітру дитячих вражень, сприяти зміцненню інтересу до сучасної музики, протистояти засиллю вульгарних шлягерів і закріпленню їх одноманітних інтонацій і ритмів в свідомості дитини.

Традиційно в практичній роботі вчителя на шкільному уроку існує декілька, взаємопов'язаних між собою видів вокально-хоровий роботи. Це – розспівування, залучення елементів музичної грамоти при розучуванні одно- й двохголосних пісень, виконання головних тем класичних творів, що пропонуються для прослуховування в записи, розучування пісень.

Розспівування готує голосовий апарат дитини до вокально-хоровий роботи. Не досить ефективним й доцільним видом розспівування є виконання сухих технічних вправ, запозичених з практики підготовки фахівців-вокалістів. Вони знижують емоційний настрій що співають на виконавську діяльність, часто втомлюють дітей і сприяють формалізації процесу навчання співу.

Невеликі народні пісеньки-поспівки, мелодії з класичних творів, фрагменти з пісень цілком можна використати для розспівування на уроці. Головна задача вчителя – визначити послідовність формування співацьких навичок у процесі розспівування для кожного конкретного класу і відповідним образом підбирати музичний матеріал для виспівування.

У практиці вокально-хоровий роботи в загальноосвітній школі склалося декілька підходів до розспівування. Одні вчителі вважають, що розвиткові слухових навичок, а також формуванню унісону, кантилени, правильного звукоутворенню, диханню, артикуляційних навичок, різних видів ансамблю (ритмічного, динамічного, темпового, тембрового та ін.) сприяє розспівування, побудоване на одних-двох звуках примарного діапазону (*соль - ля* першої октави). Інші переконливо доводять можливість зміцнення примарної зони голосів дітей і формування вище названих навичок при використанні для розспівування більш розгорнених мелодичних побудов, в діапазоні *кварти - квінти*, із звуками, що повторюються і поступеним рухом вгору - вниз.

Але тільки практична робота кожного вчителя музики може виявити результативність тієї або іншої приватної методики.

Розвиток слуху і співацького голосу відбувається в початковій школі успішніше, якщо цей процес супроводиться зоровою наочністю (малюнки, таблиці, нотний запис) і підкріплюється рухово-моторною активністю учнів. З цією метою на уроках застосовуються різні *методи включення елементів музичної грамоти* в процесі вокально-хоровий роботи.

На першому етапі роботи з дітьми активно використовується допотна графіка, яка відображає насамперед звуковисотні й ритмічні особливості мелодій, що розучуються.

Поступово графічний запис мелодій знаходить межі нотного запису. Від заняття до заняття розширяється об'єм відомостей з області музичної грамоти, що сприяє осмисленому сприйняттю і виконанню музики. Дітям пояснюють значення таких елементів нотного листа, як нотний стан, скрипковий ключ, ноти і їх тривалість, такт і тактову межу в розмірах, ліги, динаміка, позначення темпу, реприза і ін.

При цьому потрібно пам'ятати про те, що на уроках музики в загальноосвітній школі нотна грамота виконує «повторну» функцію, і її вивчення допомагає освоєнню закономірностей музичного мистецтва. Тому знайомство з музичною грамотою не повинно бути самоціллю, а тільки засобом пізнання музики.

На першому етапі музичної освіти бажано використати різноманітні методи і прийоми співу з орієнтацією на нотний запис вже знайомих на слух мелодій. При цьому в практичній роботі вчителів широко використовуються елементи таких приватних

методик розвитку слуху і голосу, як «Хорове сольфеджіо» М. Струве, методики відносної сольмізації П.Вейса, П. Огород нова.

Робота над піснею проходить в декілька етапів. На **підготовчому етапі** вчитель музики визначає репертуар на цілий навчальний рік і планує його розучування по чвертях з урахуванням тем програми. Педагог-музикант аналізує вокальні твори з точки зору їх образності, доступності змісту, послідовності формування вокально-хорових умінь і навичок, намічаючи конкретні методи і прийоми роботи над творами.

Підготовка до показу пісні на підготовчому етапі складається з розучування твору педагогом, виразного виконання мелодії і акомпанементу, диригування рукою кожної вокальної лінії із грою на фортепіано, виявлення мелодичних і метроритмічних труднощів і шляхів їх подолання при розучуванні, складання виконавського плану пісні (характер звуковедення, штрихи, агогіка, динаміка, введення солістів тощо). Необхідно також підготувати виразну і коротку розповідь про композитора і поета, сформулювати питання до учнів, визначення характеру, що стосуються і коштів виразності, виконавського трактування твору.

Наступний етап - *показ пісні на уроку і бесіда про її зміст*. Від того, наскільки вільно і виразно буде виконана пісня вчителем, залежить виникнення інтересу у дітей до цього твору. Питання і завдання, направлені на осмислення змісту пісні, також впливають на бажання дітей розучувати твір, що пропонується.

Потім починається **основний етап роботи над піснею** - *репетиції*, чорнова робота, яка звичайно планується на декілька

уроків. Які ж методи і прийоми роботи над піснею можна рекомендувати використати вчителів музики?

Як показує практика, безглуздо тратити час на вивчення тексту пісні або запис його в зошит. Прийом розучування тексту шепотом без музики можна рекомендувати, тільки якщо це пісня-скоромовка. Слова і мелодія пісні швидше запам'ятовуються молодшими школярами, коли робота йде по фразах, з багаторазовими повтореннями, з новими завданнями, що коректують характер звучання.

Доцільно починати розучування пісні, написаної в куплетній формі, із приспіву. Учні швидше запам'ятовують слова, що повторюються і мелодію приспіву, заспів же може виконувати вчитель. Така композиція розучування пісні створює у дітей відчуття активної участі у виконанні.

Якщо ж пісня написана в некуплетній формі, її зручніше розучувати по фразах, звертаючи увагу на зміни і повтори, незвичайні інтонації і ритми, паузи і логічні кульмінації в кожній побудові.

Чистоті інтонування мелодії і ритмічності точності виконання сприяє спів без супроводу, лише з підтримкою мелодії на фортепіано або голосом вчителя. Такий ігровий прийом, як спів по фразах «вголос» і «про себе» також направлений на відпрацювання слухової уважності, точності інтонування першого звуку в кожній новій фразі.

Якщо в процесі роботи над піснею вчитель відчуває необхідність вирівнювати звучання голосних звуків, усунути строкатість звучання, то можна використати прийом співу мелодії

пісні на який-небудь склад, - «вокалізом». Вибір складу (або голосної) буде залежати від того, яку якість звуку необхідно отримати при виконанні пісні.

Потрібно нагадати про те, що чорнова робота над піснею обов'язково включає в себе рішення задач виразності звучання. Було б помилкою вважати, що робота над виразністю і емоційністю виконання - це наступний етап вокально-хоровий роботи. Навички і уміння формуються успішніше, якщо вони емоційно забарвлені. Треба з самого початку роботи над піснею шукати виразний звук, прагнути до того, щоб фразування було логічно виправданим, осмисленим вимові тексту, прагнути підкреслювати жанрові ознаки при виконанні, вибираючи потрібні штрихи, динаміку, тембр звучання голосів, темпові відхилення та ін.

Декілька слів про посадку при співі. Це дуже важливий момент в роботі вчителя. Адже від того, наскільки природна і вільна поза що співає, наскільки вільно дише дитина, чи не заважають йому при співі руки, ноги, залежить якість звуку. У початковій школі необхідно стежити за тим, щоб на уроках спів сидячи чергувалося з співом стоячи. Треба так посадити учнів в класному хорі, щоб кожний з будь-якої точки класної кімнати міг бачити вчителя, спостерігати за його диригентськими жестами. Особливу турботу вчителя складають діти, які слабо інтонують. Їх можна розсаджувати в оточенні тих, хто інтонує добре або ближче до себе і до музичного інструмента, супроводжуючого спів, щоб постійно контролювати якість звучання їх голосів, допомагати їм прислухатися до правильного співу вчителя.

Заключний етап роботи над піснею передбачає *виконання вивченого твору цілком*, від початку до кінця, «як на концерті». Такому виконанню може передувати робота по повторенню найбільш важких фрагментів пісні, слів, одночасних вступів на початку кожного куплету після фортепіанних програшів. Якщо пісня виконується без супроводу, то треба заспівати з дітьми настройку в потрібній тональності: це можуть бути тонічне тризвук і звук, з якого починається пісня, або – перша фраза.

При виконанні пісні цілком вчитель може допомагати дітям диригентськими жестами, неголосно підказувати слова кожного нового куплета, активно артикулювати текст (але не співати!) разом з дітьми.

Виконання пісні бажано завершити коротким аналізом виконаного: нехай учні висловлять свою думку про те, наскільки виразно прозвучала пісня, що їм сподобалося в їх власному виконанні, яким чином треба усунути помилки і недоліки звучання.

Однієї з форм заключного етапу розучування нової пісні може служити виконання під фонограму. Для цього педагог, виступаючи в ролі диригента хору, повинен заздалегідь вивчити особливості трактування цього твору в фонозапису: темп, динаміку, характер звуку, агогічні відхилення, супровід та ін.

На **заключному етапі** роботи над піснею в початковій школі можна поєднувати хоровий спів з іншими видами дитячого музикування, як-то: скласти і виконати ритмічний акомпанемент, інсценувати пісню групою учнів, скласти композицію, в якій будуть поєднуватися спів, танцювальні епізоди, інструментальний супровід;

можна також виконати пісню з диригентами, що вчаться (гра «Диригуємо хором»).

3. ВОКАЛЬНІ НАВИЧКИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Вчитель повинен домагатися того, щоб в процесі вокально-хоровий роботи що вчаться початкової школи придбали цілком певні навички і уміння. Перерахуємо їх.

I клас

Розвиток координації між слухом і голосом в процесі виконання невеликих пісень в примарному діапазоні звучання дитячих голосів; відпрацювання унісону, кантилени, м'якого спокійного вдиху на початку співу, розподіл співацького дихання на фразу, формування навичок виразної і осмисленої промови тексту пісні; розуміння диригентських жестів вчителя (увага, одночасний початок і закінчення співу); виразне виконання пісень.

II клас

Відпрацювання унісону, кантилени, широкого дихання, легкого, «польотного» звучання, усунення форсованого звучання, розширення співацького діапазону голосу, чіткої дикції і активної артикуляції; виконання вимог вчителя-диригента; виконання штрихів В залежності від жанрових особливостей пісні, спів з інструментальним супроводом і без нього, виразне виконання пісні, накопичення пісенного репертуару.)

III клас

Збагачення емоційно-образної реакції дітей при виконанні пісень, уміння передати у виконанні різноплановий характер пісні; вдосконалення навичок співу без супроводу і під акомпанемент, не підтримуючий вокальну мелодію, розвиток навичок двохголосного співу (канон, підголоски, нетерцове «епізодичне» двоголосся) при виконанні не тільки пісень, але і інструментальних тем з класичних творів; розширення вокального діапазону мелодій кантиленного характеру, що вчать при виконанні; вдосконалення навичок широкого дихання, правильного звукоутворення, активної дикції, ансамблю й ладу («Кожний клас - хор!»); формування навичок співу хоромів, як солісти; накопичення пісенного репертуару.

4. ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Підготуйте і запишіть репетиційний план розучування пісні Л. Кириліної «Апельсин» – бесіда, показ, вибір прийомів і методів вокально-хоровий роботи.

2. Які прийоми роботи над кантиленою, диханням, звукоутворенням ви використаєте під час розучування «Вечірньої пісні» М.Мусоргського? Як в цьому вам може допомогти нотний запис?

3. Як на прикладі пісні «Ніч» А.Гречанінова можна пояснити учнем прийоми розвитку в музиці? Визначте важкі для виконання інтонації, ритми пісні і шляхи їх подолання.

4. Запишіть етапи роботи над формуванням навичок двохголосного співу під час розучування канонів: «Сонечко вставало», «Музиканти» та ін.

5. Складіть план репетиційної роботи над навичками двохголосного співу в українських народних піснях «Іди, іди, дощику», «Котику сіренький», «Женчикок-брєнчикок». Використайте в роботі нотний запис цих пісень.

6. Розучіть для показу учнем пісню І.С.Баха «За рікою старий будинок». Визначте, від сформованості яких вокально-хорових навичок і умінь буде залежати виразність виконання пісні дітьми. Опишіть методи і прийоми роботи над піснею.

7. У пісні Е. Гріга «Захід сонця» часто зустрічаються широкі висхідні і низхідні ходи мелодії. Якими прийомами ви будете домагатися не тільки чистоти їх інтонування, але і виразності

звучання? Відпрацюйте вокальний показ звучання цих важких відносно виконавському фрагментів пісні.

8. Підберіть два варіанти виразного акомпанементу до пісні «Це дуже цікаве» С.Нікітіна, використовуючи гармонізацію, що пропонується. Подумайте над тим, які жанрові особливості цієї пісні знайдуть своє відображення в інструментальному супроводі.

9. При виконанні «Веселої пісеньки» І.Кадомцева необхідні навички чіткої артикуляції, короткого дихання, спів мелодії в швидкому темпі. Які прийоми роботи над дикцією, диханням ви будете використовувати в процесі розучування й виконання цієї пісні? Опишіть їх.

10. За допомогою яких прийомів можна досягнути точного інтонування партії соліста в пісні С.Сосніна «До чого ж сумно», де акомпанемент не підтримує вокальну мелодію? Опишіть їх.

5. МУЗИЧНА ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ ОПРАЦЮВАННЯ

1. *Вечірня пісня*. Муз. М.П. Мусоргського, слова А. Плещеева
2. *Старовинна французька пісенька* з «Дитячого альбому». Муз. П.І. Чайковського, слова Е.Олександрової
3. *Ніч*. Музика А.Гречанінова
4. *Ти, соловейко, замовкни*. Муз. М. Глінки, слова В.Забіли

Українські народні пісні

1. *Сонечко*
2. *Веселка*
3. *Колискова*
4. *Гра «Чижик»*
5. *Сіяв мужик просо*.

Пісні народів світу

1. *Сонечко сходило*. Литовська народна пісня (канон)
2. *Бабка*. Грузинська народна пісня.
3. *Лелеки*. Узбецька народна пісня. Обробка І. Акбарова
4. *На мосту*. Французька народна пісня. Обробка А. Александрова,
5. *Спи, засинай*. Англійська народна пісня.
6. *Музики* Німецька народна пісня (канон)
7. *За рікою стара хата* Музика І. С. Баха

8. *Старий добрий клавесин.* Музика Й. Гайдна
9. *Колискова.* Музика В.А.Моцарта
10. *Бобок* Музика Л.Бетховена
11. *Захід сонця.* Музика Е. Гріга
12. *Весела пісенька.* Музика І.Кадомцева, слова П.Синявського
13. *До чого ж сумно!* Музика С. Сосніна, слова П. Синявського
14. *Це дуже цікаво.* Музика С. Нікітіна, слова Ю. Моріц
15. *Сонна пісенька.* Музика Р.Паулса, слова І.Ласманса
16. *Річкова прохолода* (в африканському стилі). Музика Р.Бойко, слова В.Вікторова
17. *Як лікували бегемота.* Музика М. Матвєєва, слова Є. Руженцева
18. *Пісня із спектаклю «Земля дітей».* Музика С.Євневича, слова Т.Калініной

Зміст

Вступ.....	3
1. Функції хорового співу.....	4
2. Особливості вокально-хорової роботи на уроках музики	5
3. Вокальні навички молодших школярів.....	14
4. Завдання для самостійної роботи.....	16
5. Музична література	18